

KRZYSZTOF SZLACHCIC
Uniwersytet Wrocławski

O życiu i dziele Ludwika Flecka

JOHANNES FEHR, NATHALIE JAS, ILANA LÖWY (red.), *Penser avec Fleck — Investigating a Life Studying Life Sciences*, „Collegium Helveticum Heft” 7 (2009), ss. 120, ilustracje.

Grupa badaczy mniej lub bardziej ściśle związanych ze szwajcarskim Ludwik Fleck Zentrum¹ przygotowała kolejny tom² o życiu i dziele swojego patrona. Jestem przekonany, że książka ta może przynieść wiele satysfakcji polskiemu czytelnikowi. Odnotowuję powyższe bez intencji sugerowania, że jest to rodzaj „miszowej” literatury naukowej skierowanej dodatkowo na lokalne rynki. Przeciwnie, mamy do czynienia z przykładem zbioru solidnych studiów i materiałów historycznych o Ludwiku Flecku, skierowanych przede wszystkim do zachodniego czytelnika. Zaznaczona jego szczególna wartość dla polskiego odbiorcy wiąże się z obecnością w nim relatywnie częstych odwołań do zdarzeń z naszej historii i do zasobów różnych dziedzin naszej kultury. Nie jest to częsta sytuacja we współczesnej literaturze filozoficznej powstającej poza kręgiem języka polskiego. Zilustruję to drobiazgiem, retorycznym pytaniem: jak często Czytelnik tych słów miał okazję napotkać w tekście zachodniego autora odwołania (w tym cytaty wzięte z polskich tekstów) do takich reprezentantów naszej myśli, jak Zygmunt Kramsztyk czy Władysław Biegański? A taką właśnie sposobność ofiaruje nam wiele rozpraw z tomu *Penser avec Fleck*. To oczywiście tylko drobiazg, specyficzny i skądinąd nie najważniejszy składnik opinii, że prezentowane wydawnictwo godne jest uwagi.

Redaktorzy siódmego zeszytu serii podzielili teksty wchodzące w jego skład na dwie grupy. Rozprawy tworzące część pierwszą — pięć tekstów — odnoszą się do biografii Flecka: prezentują mniej znane epizody jego życia, opisują wydarzenia wywołujące kontrowersje zarówno za życia, jak i po śmierci lwowskiego mikrobiologa, jest wreszcie zapis wspomnień bliskiej Fleckowi osoby o ostatnich latach jego życia. Jeden z tekstów tej części to angielski przekład relacji samego Flecka z badań nad tyfusem płamistym przeprowadzonych w getcie

¹ Ludwik Fleck Zentrum przy Collegium Helveticum (jednostce utworzonej przez Eidgenössische Technische Hochschule i Uniwersytet w Zurychu), www.ludwikfleck.ethz.ch.

² Por. też *Tatsache — Denkstil — Kontroverse: Auseinandersetzungen mit Ludwik Fleck*, R. Egloff (red.), „Collegium Helveticum Heft” 1 (2005).

lwowskim w latach 1941–1942³. (Materiał ten dostępny jest, na przykład, w ostatnio wydanym polskim wyborze pism i innych materiałów Fleckowskich⁴). Przy całej różnorodności form literackich i zróżnicowaniu tematycznym tych tekstów można zauważyć, że atrakcyjność „informacyjna” wielu materiałów jest konsekwencją utworzenia w Zurychu Ludwik Fleck Centrum, placówki gromadzącej spuściznę po Flecku i wszelkie materiały wiążące się z jego życiem i dziełem. Centrum to ułatwiło autorom dostęp do unikalnych materiałów. Jest to kolejny przykład ukazujący, że systematyczne działania instytucjonalne, polegające w tym wypadku na gromadzeniu materiałów źródłowych, prowadzą do efektów, które są wręcz niemożliwe do osiągnięcia przez pojedynczego badacza.

Rozprawy z części drugiej — pięć tekstów — koncentrują się na szeroko rozumianej Fleckowskiej teorii wiedzy i możliwych jej odniesieniach do innych stanowisk współczesnej filozofii nauki i nawet szerzej, do problemów współczesnej epistemologii. Swoistym rysem rozważań z tej części jest dominacja odwołań do francuskiej tradycji filozoficznej (przede wszystkim do Michela Foucaulta i Georges’a Canguilhema). Jest tak także w wypadku tekstu Iana Hackinga, obecnie jednej z ważniejszych postaci anglojęzycznego świata filozofii nauki, który skupia się na problemach generowanych przez myśl francuską. Z tego punktu widzenia omawiany tom jest przykładem penetrowania obszaru teoretycznego rzadziej uwzględnianego w dyskusjach skupionych na filozofii wiedzy naukowej Flecka. Rodzajem standardu jest w nich bowiem odnoszenie się do nurtu historycznego w anglosaskiej filozofii nauki, przede wszystkim do koncepcji Thomasa Kuhna.

Całość poprzedzona jest wstępem napisanym przez redaktorów tomu, a na końcu zawiera krótkie noty biograficzne informujące o autorach tekstów. Zamykając te uwagi ogólne, dodam, że siedem rozpraw napisanych jest w języku francuskim, pozostałe po angielsku. Całość jest starannie opracowana i wydana⁵.

* * *

W krótkim przeglądzie wskażę tematykę poszczególnych rozpraw, by można było zorientować się nieco dokładniej w problematyce tomu.

Tytuł wprowadzenia przygotowanego przez redaktorów tomu, tj. przez Ilanę Löwy, Nathalie Jas i Johannesę Fehra, dobrze oddaje jego charakter: *Introduction: De l'originalité et la richesse de la pensée de Ludwik Fleck*. Autorzy w syntetyczny sposób ukazują kontekst, w jakim rozwijała się oryginalna myśl autora *Powstania i rozwoju faktu naukowego* oraz jej znaczenie dla myśli współczesnej. Eksponują przy tym trzy zagadnienia: o trudnościach, jakie napotyka badacz próbujący ustanowić porządek w naturalnym, pierwotnym materiale przyrody; o roli języka w epistemologii Flecka; oraz o jego socjologii poznania naukowego.

Część nawiązującą do losów życia i badań naukowych Flecka otwiera zapis rozmowy (zatytułowanej: *Ludwik Fleck — Reminiscences*), jaką przeprowadził wielce zasłużony dla

³ To czwarty w kolejności tekst omawianego zeszytu nr 7. W przekładzie nosi on tytuł: *Investigation of epidemic typhus in the ghetto of Lwów in 1941–1942*, por. s. 41–46.

⁴ Por. L. Fleck, *Badania nad tyfusem plamistym w getcie lwowskim w latach 1941–1942*, [w:] *idem, Style myślowe i fakty. Artykuły i świadectwa*, S. Werner, C. Zittel, F. Schmaltz (red.), Warszawa 2007, s. 366–372.

⁵ Drobnym mankamentem jest niefortunne rozwiązanie kolorystyki okładki (granat) i koloru nadruku informującego o tytule, redaktorach i serii (czerń). Efekt? Napis jest niewidoczny, nieczytelny. Wydawcy ratują się dodaniem białej papierowej opaski z powtórzoną czarnym nadrukiem tytułu, nazwisk redaktorów.

popularyzacji myśli twórcy socjologii wiedzy na Zachodzie Thomas Schnelle z Marcusem Klingbergiem, izraelskim uczonym. Klingberg⁶ był najbliższym współpracownikiem, przyjacielem Flecka w Ness Ziona, a więc w okresie jego pobytu w Izraelu (tj. po emigracji z Polski w 1957 r.). Rozmowa ta pozwala wypełnić istotne luki w wiedzy o ostatnich latach życia Flecka, o jego relacjach w nowym środowisku. Na przykład, Schnelle pyta o to, jak Fleck zaadaptował się w Izraelu. Odpowiedź Klingberga jest jednoznaczna: po pierwsze, pytanie nie powinno mieć formy „jak się zaadaptował?”, lecz „czy się zaadaptował w Izraelu?”, a odpowiedź na poprawione pytanie jest jednoznaczna — Fleck w ogóle się nie przystosował, co więcej, nawet nie próbował tego czynić. Klingberg: „Moje odczucie jest takie, że Fleck nawet nie próbował się przystosować. Pozostał emigrantem podczas wszystkich swoich lat w Izraelu. Nigdy nie czynił żadnego wysiłku, żeby opanować choćby podstawowy hebrajski. Jedyne litery z hebrajskiego alfabetu, jakie się kiedykolwiek nauczył pisać to były L oraz F, L, K — litery, których potrzebował, żeby podpisywać oficjalne dokumenty. Tak to było. Nie był zainteresowany wprowadzeniem go w izraelskie życie polityczne czy kulturalne” (s. 20).

Koleje losów Flecka prezentuje szczegółowo w następnym tekście tomu Katarzyna Leszczyńska (*Ludwik Fleck: a Forgotten Philosopher*⁷). W moim przekonaniu jest to jak dotąd najlepsze syntetyczne opracowanie biografii autora *Powstania i rozwoju faktu naukowego*. Klarowna narracja, nasycenie detalem historycznym, dobrze kontrolowane co do rozmiarów nawiązania do okoliczności historycznych i teoretycznych towarzyszących losowi Flecka — wszystko to zasługuje na uznanie w pracy K. Leszczyńskiej.

O tekście samego Ludwika Flecka, który jest kolejnym elementem tomu, wspomiałem wcześniej. Po nim następuje studium Paula Weindlinga: *The Fractured Crucible: Scientific Survival, and the Defence of Ludwik Fleck*. Autor analizuje wypadki, które miały miejsce w tragicznym okresie życia polskiego uczonego, jakimi były najpierw niemiecka okupacja Lwowa, a następnie uwięzienie w obozach koncentracyjnych w Oświęcimiu i Buchenwaldzie. Okoliczności pobytu w obozach i późniejsze oskarżenia Flecka o współpracę z nazistami to główny temat tekstu. Wartość studium Weindlinga kryje się, między innymi, w bogactwie i różnorodności materiałów archiwalnych, które uwzględnia w pracy.

Część pierwszą zeszytu zamyka tekst Ericha O. Grafa *HABENT SUA FATA LIBELLI — le destin des livres*. I w tym przypadku czytelnik może zapoznać się z nowymi ustaleniami w sprawie niezwykłych losów najważniejszej książki Flecka z filozofii nauki: *Powstanie i rozwój faktu naukowego*. Znana już wcześniej w ogólnym zarysie historia książki, jej nakła-

⁶ Moją główną intencją jest przekazanie krótkiej informacji o recenzowanym szwajcarskim tomie. Konsekwencją takiego podejścia jest wymóg pewnej dyscypliny w prezentowaniu poszczególnych części tomu, a więc unikanie komentarzy, które mogłyby wyraźnie zakłócić proporcje kolejnych wzmianek. W przypadku rozmowy z Klingbergiem pozwolę sobie na jeden wyjątek, krótkie dopowiedzenie ukazujące złożoność spraw omawianych w tomie. W rozdziale zawierającym wywiad Schnellego brakuje przypisów, objaśnień (dla kontrastu, pozostałe części mają liczne noty). Ze słów samego Klingberga wylania się jego obraz jako uczonego, przyjaciela rodziny Flecków, *etc.* Inny rozdział, artykuł K. Leszczyńskiej, przypomina ważne informacje o Klingbergu. Okazał się on nie tylko wykonawcą ostatniej woli Flecka, ale również jednym z ważniejszych sowieckich szpiegów, zainteresowanym badaniami mającymi związek z bronią bakteriologiczną. Został aresztowany przez Izraelczyków w 1983 r. i skazany na wieloletnie więzienie. Razem z nim „zaaresztowane” zostały papiery, dokumenty Flecka. Jak pisze Leszczyńska, nie zostały one odzyskane (por. s. 36). Ten epizod to potwierdzenie swego fatum towarzyszącego latami Fleckowi, fatum hamującego propagację jego myśli wśród potencjalnie zainteresowanych nią czytelników.

⁷ Paweł Jarnicki zwrócił mi uwagę, że polska (krótsza) wersja tego artykułu została opublikowana w czasopiśmie „Midrasz” 1 (2007): K. Leszczyńska, *Ludwik Fleck — zapomniany filozof*, s. 36–47.

du⁸, zostaje uzupełniona o nowe elementy. Autor sprząga opis losów egzemplarzy pracy Flecka z uwagami o recepcji, o społecznej zdolności recepcji jego teorii wiedzy. Tekst ilustrują fotokopie zachowanej w szwajcarskim wydawnictwie Schwabe korespondencji w sprawie *Powstania...*

Część drugą zeszytu otwiera tekst Ilany Löwy *Fleck, squelettes et historiographie*. Autorka rozważa historyczną zmienność widzenia obiektów natury. Za punkt wyjścia bierze uwagi o Fleckowskich obrazach szkieletu ludzkiego odnotowane przez Hansa Reichenbacha, które po latach doprowadziły Kuhna do lektury klasycznej pracy polskiego mikrobiologa.

Trzy kolejne teksty — Iana Hackinga *Le zeitgenössischen Begriff chez Ludwik Fleck*; Jana-François Brausteina *Fleck, Canguilhem, Foucault. Ludwick Fleck et le 'style français' en philosophie des sciences* oraz Christiane Sinding *De Fleck à Canguilhem: la médecine comme épistémologie de l'incertain* — zestawiają różne aspekty epistemologii polskiego klasyka z wyjątkowo wpływowymi⁹ ideami Canguilhema i Foucaulta. Oto przykładowe wątki podejmowane w tej perspektywie zorientowanej na myśl francuską: historia nauk a teoria poznania; Fleckowskie style myślenia i sposoby widzenia a Foucaulta *a priori* historyczne; nauka popularna (Fleck), wiedza (Foucault) a ideologie naukowe (Canguilhem), prawda i historia. Nie lekceważąc dokonań T.S. Kuhna, chciałbym wyrazić przypuszczenie, że podobne studia porównawcze myśli Flecka i Francuzów pozwolą w istotny sposób pogłębić rozumienie Fleckowskich ujęć socjologii wiedzy.

Ostatnią rozprawą — temu jest *De la circulation des idées et des mots — et de ce qui s'y déplace* Johanna Fehra. Autor podejmuje problem doprecyzowania znaczenia Fleckowskiej idei istnienia rozdziewu między przekonaniami na temat nauki, badań naukowych, jakie żywią zaangażowani w pracę naukową badacze, a prawdziwą formą tych badań, formą nauki. Jednym ze środków realizacji tego zadania jest zestawienie i analiza fragmentów wypowiedzi Flecka (w różnych wersjach językowych). Na drodze tej Fehr dąży, między innymi, do ustalenia sensu tez głoszonych przez autora *Powstania i rozwoju...*

⁸ Por. relację Roberta Mertona w jego polskiej przedmowie do: *idem, Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska, J. Wertenstein-Żuławski, Warszawa 2002, s. 11.

⁹ Poza głównym nurtem anglosaskiej filozofii nauki i jego satelitami. Ian Hacking jest, ze swoją słabością do Foucaulta i myśli francuskiej, wyjątkiem.